रामेश्वर अर्ज्यालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र

सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको

एम्.ए.नेपाली द्वितीय वर्ष दसौँ

पत्रको प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

संगीता श्रेष्ठ

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर काठमाडौँ

२०६६

रामेश्वर अर्ज्यालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन - संगीता श्रेष्ठ २०६६

रामेश्वर अर्ज्यालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
एम्.ए.नेपाली द्वितीय वर्ष दसौँ
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
संगीता श्रेष्ठ
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर काठमाडौँ

२०६६

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत एम्.ए. नेपाली दोस्रो वर्षकी छात्रा सुश्री संगीता श्रेष्ठले **रामेश्वर अर्ज्यालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । निकै लगनशीलता र परिश्रमपूर्वक तयार पार्नु भएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति २०६६/१२/१६

....

(मीरा प्रधान)

उप-प्राध्यापक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत विश्वविद्यालय क्याम्पसकी छात्रा सुश्री संगीता श्रेष्ठले नेपाली एम्.ए दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरेको **रामेश्वर अर्ज्यालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र उक्त प्रयोजनका लागि उपयुक्त रहेकाले स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१. विभागीय प्रमुख	प्रा. राजेन्द्र सुवेदी	(..........................)
२. शोधनिर्देशक	उप-प्रा. मीरा प्रधान	(..........................)
३. बाह्य परीक्षक	सह-प्रा. डा. वेदव्यास उपाध्याय	(..........................)

मिति :- २०६६/१२/२२

कृतज्ञताज्ञापन

रामेश्वर अर्ज्यालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरुआमा मीरा प्रधानज्यूको निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । यो शोधपत्र तयारीका क्रममा गर्नु भएको समुचित निर्देशन तथा विविध ज्ञानवर्द्धक सल्लाह र सुझाव दिएर सहयोग गर्नुहुने गुरुआमा मीरा प्रधानलाई हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

रामेश्वर अर्ज्यालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकमा अनुसन्धान गर्ने हौसला तथा विभिन्न सल्लाह सुझाव प्रदान गर्नुहुने नेपाली केन्द्रीय विभागका प्रमुख आदरणीय गुरु प्राध्यापक राजेन्द्र सुवेदीज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । यसैगरी विषयचयनमा सहयोग गर्ने आदरणीय गुरु रामेश्वर अर्याल, प्रस्तुत शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोधपत्र लेख्ने अवसर प्रदान नेपाली केन्द्रीय विभाग, सामग्री सङ्कलनका सन्दर्भमा अमूल्य सहयोग गर्ने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय र शोधनायकका पुत्र बालचन्द्र अर्ज्यालप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

यसैगरी शिक्षाको उज्यालोतिर लागिरहने प्रेरणा र पृष्ठभूमिको काम गर्ने मेरा बुवा तथा आमाप्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । 'शिक्षा नै मानवको अमूल्य सम्पति हो' भन्ने कुरालाई भित्रदेखि नै बुझेर मेरो अध्ययनको यो क्षणसम्म सधैं प्रेरणा सहयोग र सुझाव दिइरहने मेरा दाजु, भाउजू, दिदी तथा भाइप्रति म सदा कृतज्ञ छु । यसैगरी प्रस्तुत शोधकार्यमा सल्लाह र सहयोग गर्ने मधु अर्याल, विशेष सहयोग गर्ने मणि गौतम, कम्प्यूटर टाइप गर्ने दाइ हरि श्रेष्ठ र मेरा सम्पूर्ण सहयोगी साथीहरूलाई हृदयदेखि नै कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग, शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

त्रि.वि दर्ता नं. ९-२-५०-१३६२-२००१

परीक्षा क्रमाङ्क :- १४८५

मिति २०६६/१२/२२

संगीता श्रेष्ठ
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर

विषयसूची

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

स्वीकृतिपत्र

कृतज्ञताज्ञापन

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

क्र.स.	शीर्षक	पृष्ठ
१.१	शोधशीर्षक	१
१.२	शोधकार्यको प्रयोजन	१
१.३	विषयपरिचय	१
१.४	समस्याकथन	२
१.५	शोधकार्यको उद्देश्य	३
१.६	पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा	३
१.७	शोधकार्यको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता	६
१.८	शोधकार्यको सीमाङ्कन	६
१.९	सामग्री सङ्कलनविधि	६
१.१०	अध्ययनविधि	७
१.११	शोधपत्रको रूपरेखा	७

दोस्रो परिच्छेद

रामेश्वर अर्ज्यालको जीवनी

२.१	जन्म र जन्मस्थान	८
२.२	नामकरण	८
२.३	वंश परम्परा र गोत्र	९
२.४	बाल्यकाल	९
२.५	शिक्षादीक्षा	१०
२.६	व्रतबन्ध	११

२.७ विवाह र पारिवारिक जीवन ...११
२.८ आर्थिक अवस्था ...१२
२.९ स्वभाव ...१३
२.१० रुची ...१४
२.११ जीवनका स्मरणीय क्षणहरू ...१५
२.१२ बसोबास ...१५
२.१३ विभिन्न क्षेत्रमा उनको सेवा र संलग्नता ...१६
२.१३ सामाजिक सेवा र संलग्नता ...१७
२.१३.१ विद्यालय निर्माणमा संलग्न ...१८
२.१३.२ गाउँमा बाटोमर्मत तथा सञ्चालन ...१८
२.१३.३ राजनैतिक संलग्नता ...१९
२.१४ साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेश र प्रेरणा ...२०
२.१६ साहित्यसम्बन्धि धारणा ...२२
२.१७ उनका प्रकाशित तथा अप्रकाशित रचनाहरू ...२३
२.१८ सम्मान तथा पुरस्कार ...२४
२.१९ मृत्यु ...२५

तेस्रो परिच्छेद

रामेश्वर अर्ज्यालको व्यक्तित्व

३.१ पृष्ठभूमि ...२७
३.२ बाह्य व्यक्तित्व ...२८
३.३ आन्तरिक व्यक्तित्व ...२९
३.३ व्यक्तित्वका विभिन्न आयामहरू ...२९
३.३.१ साहित्यिक व्यक्तित्व ...३०
३.३.१.१ कवि व्यक्तित्व ...३२
३.३.१.२ निबन्धकार व्यक्तित्व ...३३
३.३.१.३ खण्डकाव्यकार व्यक्तित्व ...३४
३.३.२ साहित्येतर व्यक्तित्व ...३४

३.३.२.१ सामाजिक व्यक्तित्व (समाजसेवी व्यक्तित्व) ३५
क) निष्पक्ष, इमान्दार र मध्यस्थकर्ताको रूपमा ३५
ख) बिद्रोही चरित्र.. ३६
ग) स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी विभिन्न सेवा प्रदान्... ३६
घ) विद्यालय निर्माण कार्यमा संलग्न.. ३७
३.३.२.२ राजनैतिक व्यक्तित्व ३८
३.३.२.३ धार्मिक व्यक्तित्व ३९
३.३.५ दार्शनिक व्यक्तित्व ४२

चौंथो परिच्छेद

रामेश्वर अर्ज्यालको कृतित्व तथा साहित्यिक कृतिहरूको संक्षिप्त विवेचना

विषयप्रवेश ४४
४.१ **तत्त्व विज्ञान माला** कविता सङग्रहको संक्षिप्त विवेचना ४५
४.१.१ पृष्ठभूमि ४५
४.१.२ **तत्त्व विज्ञान माला** कवितासङ्ग्रहको संरचना ४५
४.१.३ **तत्त्व विज्ञान माला** कवितासङ्ग्रहको विषयवस्तु ४५
४.१.४ **तत्त्व विज्ञान माला** कविता सङग्रहको उदेश्य ४६
४.१.५ **तत्त्व विज्ञान माला** कवितासङ्ग्रहको भाषाशैली ४६
४.१.६ **तत्त्व विज्ञान माला** कवितासङ्ग्रहमा छन्द तथा लयविधान.......................... ४७
४.१.७ **तत्त्व विज्ञान माला** कवितासङ्ग्रहको भावविधान ४८
४.१.८ **तत्त्व विज्ञान माला** शीर्षकको सार्थकता ४९
४.२ **जनात्म पुकार** कवितासङ्ग्रहको संक्षिप्त विवेचना' ५०
४.२.१ पृष्ठभूमि ५०
४.२.२ **जनात्म पुकार** कवितासङ्ग्रहको संरचना ५०
४.२.३ **जनात्म पुकार** कवितासङ्ग्रहको विषयवस्तु ५१
४.२.४ **जनात्म पुकार** कवितासङ्ग्रहको उद्देश्य ५१
४.२.५ **जनात्म पुकार** कवितासङ्ग्रहको भाषाशैली ५१
४.२.६ **जनात्म पुकार** कवितासङ्ग्रहको शीर्षक विधान ५२

४.३ **विचार दर्शन** निबन्धात्मक कृतिको संक्षिप्त विवेचना' ५३
४.३.१ पृष्ठभूमि ५३
४.३.२ **विचार दर्शन** निबन्धात्मक कृतिको संरचना ५३
४.३.३ **विचार दर्शन** निबन्धात्मक कृतिको विषयप्रस्तुति र विन्यास ५३
४.४ **परिर्वतन** खण्डकाव्यको संक्षिप्त विवेचना ५६
४.४.१ पृष्ठभूमि ५६
४.४.२ **परिर्वतन** खण्डकाव्यको संरचना ५७
४.४.३ **परिर्वतन** खण्डकाव्यको विषयवस्तु ५७
४.४.४ चरित्रचित्रण ५८
४.४.५ **परिवर्तन** खण्डकाव्यको परिवेश ५८
४.४.६ **परिवर्तन** खण्डकाव्यको उद्देश्य ५९
४.४.७ **परिवर्तन** खण्डकाव्यको भाषाशैली ५९
४.४.८ **परिवर्तन** खण्डकाव्यको शीर्षक ६०
४.५ **उद्गार** कविता सङ्ग्रहको संक्षिप्त विवेचना ६१
४.५.१ पृष्ठभूमि ६१
४.५.२ **उद्गार** कवितासङ्ग्रहको संरचना ६१
४.५.३ **उद्गार** कविताको विवेचना ६१
४.५.४ 'बन उच्च व्यक्ति' कविताको विवेचना ६२
४.५.५ 'शिक्षा' कविताको विवेचना ६२
४.५.६ (फागुको समयमा रमाइलो कविता सुनाउँछन्) ६३
४.५.७ 'अन्तर निवेदन' कविताको विवेचना ६३
४.६ **शिव-मधुके भाग्यक रेखा** कृतिको परिचय ६४
४.७ **राधिका रोदन र अन्य कविता** कविता सङ्ग्रहको संक्षिप्त विवेचना ६५
४.७.१ पृष्ठभूमि ६५
४.७.२ **राधिका रोदन र अन्य कविता** कविता सङ्ग्रहको संरचना ६५
४.७.३ **राधिका रोदन र अन्य कविता** कवितासङ्ग्रहको उद्देश्य ६६
४.७.४ **राधिका रोदन र अन्य कविता** को विवेचना ६६
४.७.५ **राधिका रोदन र अन्य कविता** कवितासङ्ग्रहको शीर्षक चयन ६८

४.८ **सेवा सन्देश** खण्डकाव्यको संक्षिप्त विवेचना ६९
४.८.१ पृष्ठभूमि ६९
४.८.२ **सेवा सन्देश** खण्डकाव्यको संरचना..६९
४.८.३ **सेवा सन्देश** खण्डकाव्यको विषयवस्तु..७०
४.८.४ **सेवा सन्देश** खण्डकाव्यको परिवेश ७०
४.८.५ **सेवा सन्देश** खण्डकाव्यको चरित्रचित्रण ७१
४.८.६ **सेवा सन्देश** खण्डकाव्यको उद्देश्य ७१
४.८.७ **सेवा सन्देश** खण्डकाव्यको भाषाशैली ७२
४.८.८ **सेवा सन्देश** खण्डकाव्य शीर्षकको सार्थकता ७३
४.९ **दैनदिन्नीका केही पृष्ठ** कृतिको सङ्क्षिप्त विवेचना ७३
४.९.१ पृष्ठभूमि ७३
४.९.२ बिषयवस्तुको प्रस्तुतीकरण ७४
४.१० **ॐ अजातवाद** कृतिको सङक्षिप्त विवेचना ७७
४.१०.१ पृष्ठभूमि ७७
४.१०.२ **ॐ अजातवाद** कृतिको आन्तरिक संरचना र वस्तुविन्यास ७७

पाँचौ परिच्छेद

शोधनिष्कर्ष

५.१ निष्कर्ष..८१
५.२ सम्भावित शोधशीर्षकहरू ८४
सन्दर्भसामग्रीसूची ८५-८६

परिशिष्टहरू

परिशिष्ट १ रामेश्वरप्रसाद अर्ज्यालको बिम्बचित्र
परिशिष्ट २ रामेश्वरप्रसाद अर्ज्यालको वंशवृक्ष